

## ESKİ ANADOLU (TÜRKİYE) TÜRKÇESİNDE 3. KİŞİ İYELİK EKİNİN ÖZEL KULLANILIŞI

YRD. DOÇ. DR. GÜRER GÜLSEVİN

I. Bilindiği gibi, Türkçede 3. kişi iyelik eki, eklenme sırasında, 1 ve 2. kişiye nazaran farklı bir durum göstermektedir. Örnek olarak, Türkçede ünsüz ile biten kelimelere +A olarak gelen yönelme halini, ünlü ile biten kelimelere bağlayan ünsüz, 'y'dir:

ev + e sevgi + ye  
okul + a kapı + ya

Görüldüğü gibi, yönelme eki +(y)A, bağlayıcı denen ünsüz 'y'dir. Soru, aynı ek, iyelik eklerine eklendiğinde ortaya çıkmaktadır.

1. kişi	ev + im	.....	ev + im + e
	kapı + m	.....	kapı + m + a
2. kişi	ev + in	.....	ev + in + e
	kapı + n	.....	kapı + n + a
3. kişi	ev + i	.....	evine (ev + i + y + e değil)
	kapı + sı	.....	kapı + sına (kapı + sı + y + a değil)

Kendisinden sonra ek gelmeyince ünlü ile biten 3. teklik kişi iyelik eki +(s)I'nın, ekini alırken normalden 'y' ile bağlanması beklenirken 'n'nin görülmesi, buradaki sesin (yani n'nin) koruyucu veya bağlayıcı bir ünsüz olmadığını gösterir. Yalnızca ünlü ile değil, ünsüz ile başlayan hal ekleriyle dahi 'n'nin kullanılması da, konu bakımından dikkate değer:<sup>1</sup>

evi + den değil, ev + inden  
kapı + sı + dan değil, kapı + sından

II. Gramer öğretiminde de güçlük çıkararak bu konu (ev + i + n + den, ev + i + nden vb.) üzerinde kimi bilim adamlarının açıklayıcı yazıları yayımlanmış olmakla birlikte, bu yazılar okuyucu ve gramercilerin büyük bir bölümüne du-

<sup>1</sup> 3. kişi iyelik ekinin arkasına hal eki gelmesi durumunda 'n'nin ortaya çıkmadığı tarihî ve yaşayan lehçelerimiz de bulunmaktadır: Çağatayca; Halaçça.

yurulamadığından, yanlışlıklar devam edegelmektedir. Bu yüzden, Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesindeki konuyla ilgili örneklerle geçilmeden önce, burada, günümüze kadar yapılan çalışmaların ve açıklamaların kısaca belirtilmesinde yarar vardır.

Aşağıda gösterileceği gibi, aslında 'zamir'lerle doğrudan doğruya ilgili olan bu konunun üzerinde, daha XVI. yüzyılda, zamirlerdeki 'n' meselesiyle ilgili olarak, Bergamalı Kadri durmuştur. Bergamalı Kadri, *Müessiretü'l-'Ulûm* adlı eserinde şöyle der: "ve dahu şuncugaz, buncugaz ki dîrler, 'şu, bu' işaret isimleridir. Kıyas bu idi ki 'şucugaz, bucugaz' diyeydük. Tasgîrine gelicek artukluğu bir nûn'la getürdiler. Cevab virüp dirüz ki, 'şu' kelimesinün aslı 'şun' idi, 'bu' kelimesinün aslı 'bun' idi, lâkin tekbîrinde hiffet için hazf itdiler, tasgîrine gelicek ol nûn'ı girü getürdiler"<sup>2</sup>.

Bergamalı Kadri'nin XVI. yüzyıldaki bu görüşüne karşılık, Besim Atalay, kitabına koyduğu dip notta, Bergamalı Kadri'nin yanlış olduğunu, aslında buradaki 'n'lerin sözü güzelleştirmek için kullanıldığını söyler.<sup>3</sup> Oysa bu günkü bilgiler, Bergamalı Kadri'nin tespitinin doğru olduğunu göstermektedir.

Daha sonra, özellikle Türkiye'deki gramercilerin yararlanabileceği şu çalışmalar yapılmıştır: Özellikle Eski Türkçe ile ilgili olarak, Şinasi Tekin,<sup>4</sup> Türkiye Türkçesi ve Altay dilleri açısından Osman Nedim Tuna,<sup>5</sup> Altay dilleri ile karşılaştırmalı olarak Talât Tekin<sup>6</sup> ve Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesindeki isim hal ekleri ile ilgili olarak Gürer Gülsevin<sup>7</sup> durmuştur.

III. Yapılan bütün çalışmalar, sonuçta, bu ekın +(s)I(n)+ olduğunu, ünlü ile biten kelimelerde, başta s'nin, isim hal eklerini alınca da sonda n'nin ortaya çıktığını göstermektedir. Yani, ekın sonundaki 'n', ancak, arkasına bir hal eki gelmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. *Hem Altay dilleri ve Eski Türkçe ile, hem de mantıken doğruluğu aşikâr olan bu kullanışın, arkasına herhangi bir ek gelmeden de ortaya çıkması, şüphesiz, ekın tarihi seyrini göstermesi ve doğrudan delil teşkil etmesi bakımından önemlidir. İşte bu türlü kullanılışlar, Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi metinlerinde geçmektedir.*

<sup>2</sup> Besim Atalay, *Bergamalı Kadri, Müessiretü'l-'Ulûm, Tıpkıbasım, Çeviriyazılı Metin ve Dizin*, TDK İstanbul 1946, s. 47

<sup>3</sup> Besim Atalay, a.g.e., s. 47

<sup>4</sup> Şinasi Tekin, *Eski Türkçe, Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE, Ankara 1976, s. 163.

<sup>5</sup> Osman Nedim Tuna, *Türk Dilbilgisi (Fonetik, Morfoloji)*. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları: 3 Malatya 1986, s. 21-23

<sup>6</sup> Talât Tekin, *Üçüncü kişi iyelik eki üzerine*, Genel Dilbilimi Dergisi; C 2, Sayı: 7-8 (Ankara Dilbilim Çevresi Yayını), s. 10-17

<sup>7</sup> Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde İsim Çekimi Eklerinin Fonksiyonları ve Kullanılışları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1987, s. 8-12.

Bu güne kadar dikkat edilmemiş olan bu kullanımın tespit edebildiğim örnekleri, şunlardır (Aşağıdaki kullanımlarda, iyelik eki üzerinde yükleme hali anlamı yoktur):

-ve müsâyı karındaşuñ kıldı ve 'İsâyı *resülün muştıçı-sın kıldı* / Behc. 2:42-B,4/ (XIII. yy)

NOT: *kıl-* fiilinin, (*senürñ*) *karındaşuñ kıl-* ibaresindeki 2. teklik kişi iyelik eki ile kullanıldığı açıktır. İkinci örnekte, *resul+ün mustıçı+sın kıl-* ibaresi de, gramatikal olarak ilk ibarenin paralelidir. Yalnız, buradaki iyelik eki, şekilde de anlaşılabilirliği gibi, *+sın* (3. kişi teklik)'dir.

-'aliyi *resulün pehlivân+ın* kıldı / Behc. 2:42-B, 10/(XIII. yy)

-ana kıbleden dört öründüledi 'arşı du'âñ yer + *in* kıldı. kürsiyi *rahmetün yer + in* kıldı. beyte'l-ma'mûrı '*amalün yer + in* kıldı. ka'beyi kıbleñ kıldı / Behc. 2:42-B, 6, 7, 8/ (XIII. yy)

-pes tanrı kullarına '*inâyet nazar + in* kıldı/Kıs. Enb. 86065/(XIV. yy)

-eger yavuz sancılar bu kasdı eylediyse ve tañrınuñ tekdîri aña muvâfik düşdiyse yavlak düşvardur kim tañrınuñ kazâsı şol şerze arslanı sepete koyar ve gürze yılanı *sanduk esir + in kılur* / Kel. Dim. 64,2/(XIV. yy)

-bana sensüz *cihân mülk+in* gerekmez  
cihân nolur ki cân ilkin gerekmez / Yuz. Şems. 46,2/ (XIV. yy)

-ramazân ayı *oruc+ın* dükeli kavma *farz oldı* evet dutmadılar / Mif.Cen. 71b.6/ (XV. yy)

-ve dahı receb ayınuñ evvelki *on gün+in* ve şa'bân ayınuñ evvelki *on gün+in* ki dükeli kırk gün olur, *oruc dutsa* / Mif.Cen. 65a.5/6/ (XV. yy)

Not:Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde, yükleme ekinin 3. kişi iyelik eki üzerinde kullanılışı konusunda da düzeltilmesi gereken noktalar vardır. Bu dönem için, yükleme

eki, isimlerde ve 1-2. kişi iyelik ekleri üzerinde *+(y)I*, 3. kişi üzerinde *+n* olarak gösterilmektedir: *ev+i*, *ev+üm+i*, *ev+ün+i*, *ev+i+ñ* gibi. Oysa son kullanımın gösterilişi gramatikal olarak yanlışdır. Şöyle ki:

1. kişi *eteg+üm+ φ dut-* : (~ ad+um+ı okı-)
2. kişi *eteg+ün+ φ dut-* : (~ 'akl+uñ+ı der-)
3. kişi *eteg+in+ φ dut-* : (~ yol+ın+ı aç-)

Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi, 1. kişi *+um*, 2. kişi *+uñ* eki gibi, 3. kişide de *+ın* eki vardır; ve tıpkı *+um*, *+un* eklerinden sonra nasıl

kullanılmamış bir accuzative fonksiyonu bulunuyorsa, 3. kişi *-ın* eki üzerinde de kullanılmamış bir accuzative vardır. İşte söz konusu bu ek,  $\phi$  yükleme eki-  
dir.<sup>8</sup>

#### KISALTMALAR

- /Behc./ (XIII. yy) : *Behcetü'l-Hada'ik fi Mev'izetü'l-Haka'ik*  
: Leyla Subaşı, *Behcetü'l-Hada'ik'in İstanbul Nüshası Üzerine Bir Çeviriyazı Çalışması*, DTCF. Ktp. Bitirme Tezi, Ankara 1985.
- /Kıs.Enb./ (XIV. yy) : *Kıyasü'l-Enbiya*  
Necmettin Hacıeminoğlu, *Sa'lebi'nin Kıyasu'l-Enbiyasının tercümesi üzerinde bir gramer denemesi*, TDED XI, 1961, s.47-67.
- /Kel.Dim./ (XIV. yy) : *Kelile Dimne*  
*Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara
- /Mif.Cen./ (XV. yy) : *Miftahu'l-Cenne*  
Gürer Gülsevin, *Ahmed-i Dâ'î, Miftahu'l-Cenne (Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini)* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 1989, C.I, 1-460 s.; C II. 461-928 s.
- /Yuz. Şems./ (XVI. yy) : *Yusuf ve Zeliha* (Ahmet Şemsüddin'in) *Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara.

<sup>8</sup> Osman Nedim Tuna,  $\phi$  eki, şöyle tanımlar: *Gramerde bir ekin, kendi yokluğu ile alternans halinde olması durumunda, eksiz kullanılış  $\phi$  ek olarak adlandırılır.*